

O ACȚIUNE ORGANIZATĂ ÎN TEREN PENTRU OCROTIREA PATRIMONIULUI, STOPAREA PROCESELOR DE DEGRADARE A LUCRĂRILOR PICTATE ÎN TEMPERA

de VARVARA IONESCU

Cum restaurarea nu este numai un domeniu legat de opera de artă în laborator, ci și o preocupare legată de viața socială, răspunderea bunei stări față de creațiile artistice ale trecutului, care țin de istoria și evoluția țării, rămâne în atenția restauratorilor.

Deci, în acest sens, în comunicarea de față voi prezenta o acțiune de teren întreprinsă între 28 X-3 XI 1977 în Moldova, în județele Suceava, Neamț și Bacău de către doi restauratori în pictură tempera (Varvara Ionescu și Emilia Pop) și un fotograf (Elena Ionescu) din laboratorul zonal al Municipiului București, acțiune ce a putut fi realizată cu realul concurs oferit de către forurile conducătoare ale Mitropoliei din Iași.

După un plan propus în desfășurarea acestei acțiuni s-a pornit spre nordul Moldovei, zonă geografică, care probabil, nu este străină nimănui ca fiind bogată în atâtea monumente istorice de artă și ca frumoșele pitorească.

Ca obiective în atenția echipei au fost: templele, icoanele, analoghioanele, sfeșnicele, candelabrele etc. Criteriile de clasificare au fost în funcție de valoarea istorico-artistică și a formelor de degradare. Problema clasificării în funcție de degradare a obiectului pînă în prezent a fost mai puțin abordată de specialiști. Asupra acestui aspect deosebit de important - ocrotirea acestor opere pictate în tempera - a fost preocuparea echipei mai sus-amintite.

În primul rînd ne vom opri asupra stării comune de degradare a acestor lucrări din întreaga zonă menționată mai sus, din edificiile mănăstirelor Voroneț, Humor, Sucevița, Moldovița, Putna, Agapia, Văratec, Neamț, Pângărați, Bistrița, Văleni și biserica Borzești-Bacău.

Un proces evolutiv de degradare în timp la care au fost expuse aceste obiecte de artă veche românească a fost umiditatea excesivă existentă în această regiune, creîndu-se astfel mediul atît de prielnic în dezvoltarea cariilor, care au distrus lemnul - suportul operei de artă - în procent de 70% stare alarmantă.

Acțiunea cariilor, care este cunoscută prin degradarea lemnului ca suport în interiorul său - fiind transformat în galerii și masă fungică - păstrînd la exterior o pojghiță de lemn aparent sanatoasă - derutează uneori pe cei ce răspund de existența acestor valori. Rezultatul acțiunii se observa abia atunci cînd lemnul se crapă sau se rupe cu trînță la o manipulare sau atingere, lăsînd să curgă lemnul transformat în rumeguș fin ca un praf.

Dintre numeroasele cazuri întinse cu acest gen de degradare, un exemplu elocvent cu care putem ilustra este și scaunul domnesc policromat din 1488 de la mănăstirea Voroneș sau icoana cu "Sfinții Prohor și Amon", din sec. XVI-lea, de la mănăstirea Văleni, care prezintă și orificiile de zbor ale cariilor, prin suprafața pictată, ca și la celelalte icoane din colecția mănăstirii. Problema degradărilor acestor opere de artă nu se oprește numai la acest proces de dezagregare a lemnului-suport, ca proces evolutiv al cariilor, ci, în continuare, întinim și alte tipuri de degradare a acestor opere de artă, din intervenția unor persoane cu inițiative personale, care - probabil din dorința de a remedia unele situații, ca să le numim așa, de conținut estetic - au intervenit prin diferite procedee ca urmare a intențiilor propuse, înlăturând părți originale ale obiectelor de artă. Un exemplu întinse este ușa diacoacească din sec. al XV-lea reprezentând pe "Sf. arhieru Ștefan", provenită de la tîmpla veche din biserica Borzești-jud. Bacău.

La partea de jos a ușii producîndu-se o ruptură în suport, într-o formă neregulată pe diagonală, s-a intervenit prin înlăturarea cu ferăstrăul a părților neregulate, pentru a obține o linie dreaptă orizontală, lipsa fiind completată cu o scîndură nouă fixată de suportul ușii cu cuie de fier.

Dacă ne gîndim asupra principiului de conservare și restaurare, prin păstrare în totalitate a părților originale ale operei, în cazul expus principiul a căzut, nefiind probabil cunoscut.

Alt efect al umidității asupra suporturilor de lemn este și acela de descompunere a cleiului animal, adezivul de susținere a scîndurilor, creînd desprinderi pe linia lor de îmbinare. Un exemplu întinse este analoghionul pictat din sec. al XVII-lea, de la mănăstirea Moldovița, unde datorită acestor desprinderi s-au pierdut și unele elemente decorative-laturi cu profil care încadrează imaginile pictate pe analoghion.

Aspectele de degradare, ca urmare a distrugerii lemnului suport de către insectele xilofage, care s-au putut urmări în această zonă, sînt un pericol ce poate duce la distrugere totală a acestor opere.

Stoparea acestui proces de degradare se poate realiza printr-o dezinfecție a acestor edificii, mici muzee, deținătoare de valori artistice de artă veche românească prin gazele remanentă-cianhidrizare.

În acest sens s-au dat în scris indicațiile corespunzătoare, rămînd ca forurile conducătoare ale acestor edificii să programeze fondurile necesare pentru efectuarea acestor dezinfecții.

Vorbînd de umiditate ca o cauză de degradare comună în această zonă, ea a acționat nu numai asupra suportului de lemn, ci și asupra celorlalte straturi componente ale picturii în tempera, prin faptul că atît structura tehnică și materialele folosite conferă o coeziune între ele. Sub influența fluctuațiilor de umiditate și temperatură se produc mișcări de contracție și extensie ale suportului de lemn, care, la rîndul lor, vor influența celelalte straturi ale picturii. Lemnul, un material

activ, mișcându-se în planuri orizontale, și pictura, pe de altă parte, fiind limitată în facultatea sa de a face mișcări de acomodare, dă naștere la degradări fie la un strat, fie simultan la toate straturile componente. Un exemplu înfînit care ilustrează bine acest gen de degradare este candelabrul din pridvorul mănăstirii Voroneț, sec. al XVI-lea, care prezintă o formă avansată de degradare prin desprindere și ridicarea grundului policromat de pe suportul de lemn, creșd și numeroase cojituri pe suprafețe mari. Influența umidității a contribuit și la descompunerea adezivului de legătură ale straturilor componente. Așezarea candelabrului în apropierea sursei de aer, mereu în schimbare, succedarea anotimpurilor cu variațiile de temperatură au creat și continuă să creeze noi degradări. Exemple de alte forme de degradări ca rezultat al aceleiași cauze - umiditatea - se poate vedea la sfeșnicul policromat din sec. al XVI-lea din naosul mănăstirii Voroneț, care servește drept suport reflectorului de iluminat interiorul bisericii, fiind manipulat după situații, al cărui grund aurit și policromat se degradează prin slăbirea adezivului de legătură dintre lemn și grund, creșd așa-numitele desprinderi carbe sau plate care, la atingerea lor, cad ușor, creșd cojituri pe suprafețe întinse.

Un alt exemplu înfînit este și scaunul domnesc policromat al lui Petru Rareș, sec. al XVI-lea, de la mănăstirea Moldovița, cu desprinderi și cojituri ale policromului datorate aceluiași cauze.

Icoana care reprezintă pe "Isus Pantocrator cu apostoli", din sec. al XVII-lea, de la mănăstirea Agapia, executată de Anastasie Crimca, miniaturist și pictor din acea epocă, prezintă o formă de degradare avansată datorită excesului de umiditate. Excesul mare de umiditate cu uscarea bruscă a contribuit la ruperea peliculei de culoare în formă de mozaic sau noroi în uscarea, cu tendința de desprindere ca efect imediat a uscării picturii la suprafață. La mărirea gradului de degradare și distrugere a picturii au mai contribuit și intervențiile făcute de persoane cu scopul de a le curăța prin înlăturarea prafului cu o cârpă, care a îndepărtat complet pe alocuri pictura degradată, ajungnd la suportul de lemn.

Pentru aceste forme de degradare expuse și ilustrate mai sus, pînă la luarea obiectelor pentru restaurare, s-au luat măsuri de stopare prin aplicarea de foițe protectoare cu nfrtie japoneză, cu clei de pește pe suprafețele degradate, acolo unde acest procedeu a fost permis de tehnica lucrării. Ne vom opri asupra unor măsuri cu totul necorespunzătoare cu scopul de protecție a acestor opere pictate, care au dus la degradări ample, prin acoperirea lor cu foi de polietilenă, așa cum am înfînit la iconostasele de la mănăstirea Putna, unde biserica fiind în reparație, apa evaporată prin uscarea pereților a fost acumulată sub foile de polietilenă, creșd și menținnd un mediu de umiditate mare între polietilenă și pictura iconostaselor - tîmpla și icoane, determinnd desprinderi de pictură de pe suport cu cojituri, lipsuri mari de pictură sau ridicături sferice, degradări caracteristice eliminărilor de apă prin stratul pictural.

La degradările descrise mai sus se mai pot adăuga și degradările provenite prin îndepărtarea ferecăturilor de pe suprafața icoanelor; ca exemplu poate fi dat icoana "Sf. Ana", sec. al XVI-lea, de la mănăstirea Bistrița, care prezintă desprinderi și cojituri noi de pictură după înlăturarea ferecăturei, adăugându-se celorlalte forme de degradare anterioare, repictări și desprinderi ample pe linia de înclieiere a scndurilor de suport.

Prin insistente frecări repetate a suprafețelor pictate pentru a le menține curate s-a ajuns la distrugerea elementelor de finisare, create din linii fine, care pun accente de lumină, reliefuri și volume, caz exemplificat înfinit la icoana "Deisis cu Apostoli", din sec. al XVI-lea, de la Pângărați; pe lângă faptul că stînd pe sol umed, partea inferioară a icoanei mai prezintă cojituri de picătură de pe suport pe o suprafață mare.

Alt aspect de degradare a icoanelor îl constituie și repictările care s-au efectuat în sec. al XX-lea, acoperind pictura originală din sec. al XVI-lea. Problema o înfățișăm la un număr de icoane de la biserica Văleni-Neamț și la icoana "Sf. Ierarh Nicolae cu apostoli în jur", sec. al XVI-lea de la mănăstirea Văratec, provenită de la biserica Văleni-Neamț, repictată în întregime în sec. al XX-lea.

Și ca problemă care nu ține de profilul urmărit este tetraevangheliarul manuscris cu 355 miniaturi în tempera din sec. al XVI-lea (1577) de la mănăstirea Sucevița, care prezintă o avansată formă de degradare, motiv pentru care a fost luat în evidență, problemă rezervată laboratorului de restaurare carte.

Această acțiune organizată în teren de către restauratori pentru ocrotirea patrimoniului a constituit o experiență cu unele rezultate obținute, la care s-au putut trage concluzii ca :

- necesitatea unor acțiuni periodice de teren anuale, efectuate de restauratori de specialitate pentru clasarea urgențelor pe forme de degradare cu gravitatea lor, în funcție de care să se facă planificarea muncii laboratoarelor de restaurare pe anii următori ;

- că restauratorul este acela care poate aprecia și hotărî intervenția necesară imediată și, acolo unde se ivește cazul, de consolidare pe loc ;

- că intervențiile de stoparea degradărilor nu pot fi efectuate decât de restauratori de specialitate, deoarece degradările trebuie apreciate în funcție de tehnică și materialele folosite ;

- că folia de protecție nu se poate aplica mecanic, căci poate produce în unele cazuri degradări ireversibile - exemplu : cazul icoanelor cu pelicula de culoare foarte friabilă ;

- că este necesar ca cei ce au în păstrare bunuri culturale să aibă cunoștință și să fie informați în probleme de conservare (exemple : muștele la biserica Borzești, sau înlăturarea ferecăturei de la icoana "Sf. Ana" de la mănăstirea Bistrița) ;

- că este absolut necesar de a se trece la acțiuni de dezinsecti-

karea a acestor valori artistice și colaborarea cu forurile în măsură.

Acțiunea echipei s-a încheiat prin întocmirea unui bogat material documentar fotografic asupra operelor degradate, întocmirea unor fișe de restaurare la obiect și a unei situații de sortare a lucrărilor pe urgențe - județe și monumente.

L'ARRÊT DES PROCESSUS DE DÉGRADATION DES OEUVRES PEINTES À LA DÉTREMPE.

Résumé.

En vue de la protection et de l'arrêt des processus de dégradation des œuvres peintes à la détrempe - des créations artistiques du passé qui tiennent de l'histoire et de l'évolution du pays, une équipe de spécialistes-restaurateurs en peinture à la détrempe ont réalisé en 1977 une recherche sur le terrain au nord de la Moldavie dans les monastères de Voronet, Humor, Sucevița, Moldovița, Putna, Agapia, Văratec, Neamț, Pângărași, Bistrița, Văleni et à l'église de Borzești-Bacău, rapportant leur attention aux œuvres se trouvant dans ces monuments historiques, et dans leurs collections, tels qu'icônes, supports de livres sacrés, torchères, candélabres, sièges princiers etc.

On a pu ainsi saisir les causes qui ont contribué à la dégradation de ces œuvres dans leur structure-humidité excessive, développement des insectes xylophages, intervention des personnes non-avisées par le repeint de ces objets de valeur du XVI-e s. et par d'autres mesures erronées de protection.

L'équipe de restauration a donné des indications aux officiels de ces édifices quant à la désinsection, en prenant aussi des mesures d'arrêt de la dégradation.